

КУРЧЕНКО О. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УМОВИ УСПІШНОСТІ ПЕРФОРМАТИВНОГО МОВЛЕННЄВОГО АКТУ НА ПРИКЛАДІ ПОДЯКИ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

У статті визначаються тенденції у вживанні лексеми *gracias* у сучасній Іспанії, а також пропонується розгляд проблематики явища з точки зору умов успішності Сьорла.

Ключові слова: вербальна ввічливість, подяка, *gracias*, умови успішності перформативного мовленнєвого акту.

В статті определяются тенденции в употреблении лексемы *gracias* в современной Испании, а также рассматривается проблематика выражения благодарности с точки зрения условий успешности Серла.

Ключевые слова: вербальная вежливость, выражение благодарности, *gracias*, условия успешности перформативного речевого акта.

In this article we formulate the tendencies in the use of *gracias* in modern Spain, a range of peculiarities of the gratitude expression is analyzed in the frame of Searle's felicity conditions.

Key words: verbal politeness, expression of gratitude, *gracias*, felicity conditions for performative speech acts.

У попередній статті, «Грані вербальної ввічливості в іспанській мові: національна специфіка подяки», надрукованій у збірнику «Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики» (вип. 24) [1], ми розглянули деякі національні особливості подяки в іспанській мові. **Мета** нинішньої статті – розглянути теоретичне підґрунтя цього явища, зокрема з точки зору умов, необхідних для успішності перформативних мовленнєвих актів (*felicity conditions*), визначених Дж. Л. Остіном та розвинутих Дж. Р. Сьорлом. Такий підхід є **актуальним**, оскільки допоможе нам пояснити універсальні та національно специфічні тенденції у вживанні різноманітних стратегій подяки у сучасній Іспанії. Розуміти вживання різних способів подяки в залежності від ситуації є важливим як з погляду лінгвістики, так і з погляду філософії мови, психології та соціопрагматики. Такі знання є корисними і для практикуючих перекладачів.

Об'єктом дослідження в даній статті є особливості подяки у сучасній іспанській мові.

У статті [1] ми визначили функції подяки, виходячи з аналізу балансу витрат-вигод, а тепер, аби правильно і систематично проаналізувати особливості цього явища в іспанській мові, необхідно

визначити місце даного мовленнєвого акту серед інших. Акти подяки виражають психологічний стан мовця, характеризують міру його відвертості, а отже, є класичними представниками експресивних мовленнєвих актів, згідно з класифікацією Дж. Р. Сьорла.

Х. Хаверкейт [2: 77] розподіляє всі мовленнєві акти на ввічливі та не ввічливі (не плутати з неввічливими) за наступним критерієм: якщо мовленнєвий акт є в інтересах слухача (приносить йому вигоду), то це ввічливий мовленнєвий акт; коли ж, натомість, мовленнєвий акт не приносить адресату вигоди, він не є ввічливим (що, однак, не означає, що він є неввічливим). Типовими такими мовленнєвими актами є асертиви (репрезентативи) та директиви. Типово ввічливими мовленнєвими актами є експресивні та комісивні акти.

Цікаво те, що Хаверкейт вважає, що типово характерною для ввічливих мовленнєвих актів є позитивна ввічливість. На нашу думку, в іспанській мові подяка, висловлена стандартизованою формулою (*gracias, te agradezco* і т.п.), хоча і належить до експресивів, частіше є вираженням негативної ввічливості (детальніше про це у [1]).

Спільна риса всіх ввічливих мовленнєвих актів полягає у тому, що всі вони є перформативами або можуть бути на них перетворені (тобто, за визначенням Дж. Остіна [3], висловлювання, еквівалентні дії): *te agradezco, te felicito, te invito, le doy mi más sincero pésame* і т.д. Для порівняння: негативні (неввічливі) експресивні акти не можуть бути перетворені на перформативи, наприклад, можна сказати: *Eres un sinvergüenza*, але буде неприйнятним з прагматичної точки зору сказати: **Te insulto que eres un sinvergüenza*.

Отже, справедливо буде вважати подяку перформативним мовленнєвим актом. Згідно з класифікацією Остіна, подяка, за ознакою соціальних конвенцій, належить до бехабітивів [3: лекція XII], наряду з такими перформативами, як вибачатися, вітати, хвалити та співчувати.

Розмежування, яке Дж. Л. Остін [3] проводить між констативами (у термінології Сьорла репрезентативи або асертиви) та перформативами, засноване на тому, що перші (які описують стан речей) можна оцінювати у термінах відповідності або невідповідності істині, тоді як перформативи не можна оцінювати за цим критерієм. Замість критерію істинності, за Остіном, перформативи регулюються умовами успішності (в термінології автора – *felicity conditions*, в іспанській термінології – *condiciones de conveniencia* або *condiciones de*

felicidad, в російській мові існує переклад «условия, необходимые для успешности»), тобто аби певний ілокутивний перформативний акт реалізувався оптимально, заздалегідь повинні бути виконані певні умови. Важливо зауважити, що не всі вчені погоджуються з тим, що перформативи не можна оцінювати за критерієм відповідності істині. Так, К.Аллан (за [4: 145]) зазначає, що це твердження піддавалося сумнівам з моменту його публікації, і на думку цього автора, воно є хибним, хоча він і погоджується з тим, що істинність перформативного акту є менш значущою з комунікативної точки зору, ніж його ілокутивна сила.

Умови доречності, за Остіном [5:14-15], поділяються на три великі групи: а) повинен існувати умовний сценарій, з яким асоціюється певний, також умовний, ефект, і який полягає у вимовленні певних слів тими людьми і у тих обставинах, що будуть адекватними для того, аби ілокутивний акт реалізувався успішно; б) цей сценарій повинен бути виконаний усіма учасниками правильно і повною мірою; в) учасники повинні думати, відчувати і робити те, що попередньо передбачається таким сценарієм. Якщо не виконуються умови з груп (а) і (б), Остін вважає відповідні мовленнєві акти такими, що не досягли мети, або ж «осічками» (*misfires*), тоді як невиконання умов з групи (в) приводить до відсутності щирості. У першому випадку, акт вважається нереалізованим, а у другому він реалізується, але нещиро.

Учень Остіна, Дж. Р. Сьорл [6: 54-71], дещо модифікує умови успішності реалізації ілокутивного акту, і ділить їх на чотири групи:

а) Умови пропозиційного змісту: йдеться про значущі характеристики пропозиції, вжитої для реалізації ілокутивного акту. Так, у випадку такого мовленнєвого акту, як подяка, пропозиційний зміст повинен буде посилатися на якусь виконану в минулому слухачем дію на користь мовця: *Gracias por haberme ayudado*.

б) Попередні умови: це події, які повинні відбутися у реальному світі для того, аби реалізація відповідного ілокутивного акту мала сенс. Сам факт реалізації ілокутивного акту передбачає виконання попередніх умов. Так, аби подякувати, попередніми умовами має бути 1) дія, зроблена слухачем на користь мовця, і 2) мовець повинен розуміти, що ця дія для нього вигідна. У наведеному вище прикладі йдеться про допомогу, тобто попередніми умовами у цьому прикладі є 1) допомога, яку здійснив слухач мовцеві, і 2) мовець усвідомлює, що

слухач здійснив цю дію на його користь.

в) Умови щирості: вони визначають, які думки, наміри та почуття мовця є необхідними і адекватними для даного ілокутивного акту. Цей тип умов зосереджується на психологічному стані мовця. Для того, щоб мовленнєвий акт подяки був щирим, мовець повинен відчувати визнання або вдячність за дію, виконану слухачем.

г) Суттєві умови: умови, що відносять певний ілокутивний акт до певної групи, тобто класифікують його. Наприклад, аби ілокутивний акт вважався актом подяки, він повинен сприйматися як вираз вдячності або визнання.

Резюмуємо умови успішності Сьорла нижче:

УМОВИ	ПОДЯКА
Пропозиційний зміст	Дія, яку слухач здійснив на користь мовця.
Попередні умови	1) Слухач здійснює дію на користь мовця; 2) мовець усвідомлює, що слухач зробив це йому на користь.
Умови щирості	Мовець відчуває вдячність до слухача.
Суттєві умови	Вислів мовця сприймається як вислів вдячності або визнання.

На нашу думку, умови успішності Сьорла є більш точно описаними, ніж у Остіна, однак, у пункті (а) його класифікації варто було би додати наступне уточнення: дія, може бути ще не виконаною, але мовець на неї розраховує: *Te agradezco por adelantado tus respuestas*. За термінологією Коулмаса [7: 74-75] такі акти називаються подяками *ex ante* і є реакцією на обіцянку або ж пропонування допомоги. Зауважимо, однак, що якщо таких обіцянок або пропонувань не було, то ілокутивний акт категоризуватиметься як директива. В іспанській мові про це свідчитиме вживання *Modo de Subjuntivo: Agradeceré que me MANDE los géneros a la mayor brevedad posible*.

Ще одне наше уточнення до пункту (а) класифікації умов успішності Сьорла стосується того, що дія, реалізована слухачем, може бути в інтересах третьої особи, спорідненої якимось чином з мовцем

(типovým прикладом є ситуація, коли батьки дякують за дітей).

На думку англійських дослідників К. Беча і Р.М. Харніша (за [4: 148-149]) основний недолік концепції умов успішності як у версії Остіна, так і у версії Сьорла є відсутність розмежування між необхідними і достатніми умовами для того, аби мовленнєвий акт реалізувався успішно, та необхідними і достатніми для того, аби мовленнєвий акт відбувся бездоганно. Першу групу умов вони називають достатніми умовами (*success conditions*), а другу – умовами успішності (*felicity conditions*).

Суттєві умови (г) та умови пропозиційного змісту (а) Беч і Харніш відносять до достатніх умов, а умова щирості (в) є умовою успішності. Що стосується попередніх умов (б), то вони можуть належати як до достатніх умов, так і до умов успішності в залежності від типу мовленнєвого акту. У випадку подяки, попередні умови, на нашу думку відносяться до достатніх умов, оскільки подяка є актом-реакцією на попередню дію слухача (або обіцянку чи пропонування), і за відсутності попередніх умов акт подяки просто не матиме місця. Важливо підкреслити, що це стосується обох попередніх умов: 1) повинна мати місце дія, здійснена слухачем на користь мовця, і 2) мовець повинен розуміти, що ця дія відбулася йому на користь. Типовим прикладом на підтвердження значення другої умови (усвідомлення користі для мовця) є наступні рядки з популярної пісні *Usted* мексиканської групи *Panda* з альбому *Sangre fría* (2013 р.):

Me puedes gritar, me puedes odiar, luego agradecerás.

Звернемося тепер до питань, піднятих нами у статті [1], і проаналізуємо деякі наведені там ситуації з точки зору умов успішності Сьорла, доповнених Бечем та Харнішем.

Ситуація 1. Вдячний пацієнт приносить медсестрі, що за ним доглядала, коли він був у лікарні, коробку цукерок. Діалог між ними:

Медсестра: *¿Pero qué es esto?*

Пацієнт: *Esto no es nada.*

УМОВИ	ПОДЯКА	Виконання умови (Так/ Ні)
Пропозиційний зміст	<i>Esto</i> – цукерки, що їх купив пацієнт.	Так
Попередні умови	1) Пацієнт купує цукерки;	Так

	2) медсестра усвідомлює, що це для неї.	Так
Умови щирості	Медсестра відчуває вдячність до пацієнта.	Ні, на момент діалогу вона відчуває подив.
Суттєві умови	Вислів медсестри сприймається як вислів вдячності або визнання.	Так

На нашу думку, у даній ситуації виконуються достатні – суттєві та пропозиційного змісту – умови. Окремо взятий вислів медсестри (у формі запитання *¿Pero qué es esto?*) навіть віддалено не нагадує висловлення подяки, однак, репліка пацієнта (дарувальника) є типовою відповіддю на подяку (*Eso no es nada*), а отже, вона сприймається співбесідником у даному контексті як така. Однак, такий акт подяки з боку медсестри не можна назвати успішним, оскільки у ньому немає щирості.

Ситуація 2. Президенту юридичної спілки колега з іншої юридичної спілки, що приїхав на запрошення першого прочитати лекцію, дарує пляшку ірландського віскі. Це їхня перша особиста зустріч. Діалог:

Дарувальник: *No sé si te gusta el whiskey irlandés. Estuvimos en Irlanda la semana pasada y observé que pronunciaban “whiskey” con una e.*

Отримувач подарунку: *Hombre, no sé. ¿Se diferencia del escocés? Creo que he visto esta marca pero nunca la he probado.*

УМОВИ	ПОДЯКА	Виконання умови (Так/ Ні)
Пропозиційний зміст	Отримувач подарунку говорить про подарунок.	Так
Попередні умови	1) Дарувальник дарує пляшку віскі;	Так
	2) отримувач усвідомлює, що це для нього.	Так
Умови щирості	Отримувач відчуває вдячність до дарувальника, оскільки ніколи ще не	Так

	куштував віскі цієї марки. Охоче підтримує розмову на цю тему.	
Суттєві умови	Вислів отримувача сприймається як вислів вдячності або визнання.	Так

На нашу думку, у цій ситуації виконуються всі умови для того, аби вважати акт подяки успішним.

Ситуація 3. В Іспанії правила поведінки, які визначають взаємодію між офіціантом і відвідувачем закладу, не передбачають висловлення подяки клієнтом офіціанту, коли останній приносить йому страви або рахунок. Спробуємо пояснити, використовуючи умови успішності Сьорла, у чому причина.

УМОВИ	ПОДЯКА	Виконання умови (Так/ Ні)
Пропозиційний зміст	Немає, оскільки акт не відбувається.	Так
Попередні умови	1) Офіціант приносить страву; 2) клієнт усвідомлює, що це послуга з боку офіціанта.	Так Ні
Умови щирості	Клієнт відчуває вдячність до офіціанта.	Ні
Суттєві умови	Мовчання клієнта сприймається як вислів вдячності або визнання.	Ні

У даному випадку ми спостерігаємо, що не задовольняється попередня умова усвідомлення клієнтом послуги з боку офіціанта (клієнт знає, що це робота офіціанта, отже його послуги компенсуються у грошовому еквіваленті), а також умова щирості. Відповідно тому подяка не має місця. Таким чином, причина таких правил – це сприйняття дій офіціанта як належного, що пояснюється рівновагою, з

погляду іспанців, балансу витрат-вигод [1].

Ми навели три приклади – неуспішний, але достатній акт подяки, успішний акт подяки і нереалізований акт подяки (тобто його відсутність). У жодному з прикладів не фігурувало слово *gracias*, однак, у перших двох випадках подяка відбулася, у другому з них навіть успішно. Усі три приклади, як з'ясувало усне опитування 47 студентів Інституту філології Київського національного університету, здаються українцям неввічливими саме через відсутність у них як у слухачів сприйняття такої вербальної (та невербальної) поведінки як вислову вдячності або визнання. У перших двох випадках подяка відбулася, однак, вона відбулася для іспанців, а не для українців, що звикли до формульних подяк – *дякую, спасибі, я тобі вдячний, моя вам щира подяка* і т.д.

У статті [1] згадувалося про те, що у підручнику “*La gramática de la cortesía en español*” К.Фуентес Родрігес [8] немає розділу, присвяченого подяці. Додамо, що такого розділу немає навіть у *Gran Libro de Protocolo* Хосе Антоніо де Урбіни – настільної книги іспанських дипломатів обсягом 635 сторінок [9]. Є лише маленький підрозділ *Agradecimientos, disculpas y excusas*, у якому подяці присвячено один невеличкий абзац [9: 522]:

“Деякі формули для висловлення подяки:

1. *Gracias. Mil gracias por tu carta sobre...*
2. *Se lo agradezco en el alma.*
3. *No sé cómo agradeceréte/ agradeceréselo.*
4. *Le ruego reciba mi gratitud por...*
5. *Mil gracias por su amabilidad al...*”

Перед цим абзацом гуру іспанської ввічливості цитує Сервантеса: *Es deber de bien nacido agradecer lo recibido.*

Однак, як ми зазначали у нашій статті [1], іспанці вживають сталі формули подяки суттєво менше, ніж це роблять у більшості інших країн Європи. Усі факти наведені факти підказують гіпотезу про те, що вербальна подяка для іспанців не на стільки важлива, як для більшості інших народів Європи. Про те, що іспанці не люблять бути зобов'язаними, свідчать, зокрема, і такі слова Сервантеса, які він вкладає у вуста Дона Кіхота:

...la abundancia que en este castillo que dejamos hemos tenido; pues en mitad de aquellos banquetes sazonados y de aquellas bebidas de nieve,

me parecía a mí que estaba metido entre las estrechezas de la hambre, porque no lo gozaba con la libertad que lo gozara si fueran míos; que las obligaciones de las recompensas de los beneficios y mercedes recibidas son ataduras que no dejan campear al ánimo libre. ¡Venturoso aquél a quien el cielo dio un pedazo de pan, sin que le quede obligación de agradecerlo a otro que al mismo cielo! (Don Quijote de la Mancha, Capítulo 58, підкреслення наше).

Аналіз цих та інших прикладів використовуючи умови успішності Сьорла дозволяє нам дійти тих самих **висновків**, яких ми дійшли шляхом аналізу втрат-вигод у статті [1]:

- 1) Подяка в Іспанії очікується, коли людині роблять подарунок або послугу (наприклад, запрошуючи в гості або прочитати лекцію), але дякувати людині, яка виконує свою роботу, немає потреби.
- 2) Подяка – мовленнєвий акт, що може бути висловлений за допомогою стандартизованої ввічливої формули або у довільній формі.
- 3) Вислови інтересу або позитивної оцінки з приводу подарованого предмета сприймаються як подяка.
- 4) Мовчання не вважається подякою.
- 5) Якщо не таку вагу має іспанське *gracias*, то, вочевидь, в іспанському суспільстві набагато більшу вагу має позитивна ввічливість (що обов'язково супроводжується посмішкою), ніж у більшості інших країн Європи, у тому числі в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курченко О.О. Грані вербальної ввічливості в іспанській мові: національна специфіка подяки. – Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики / Курченко О.О. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2013. – Вип. 24.
2. Haverkate H. La cortesía verbal / Haverkate H. – Madrid: Gredos, 1994.
3. Остин Дж. Л. Слово как действие [Електронний ресурс] / Остин Дж. Л. // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVII : Теория речевых актов. – Режим доступа : <http://www.classes.ru/grammar/159.new-in-linguistics-17/source/worddocuments/1.htm>
4. Díaz Pérez F.J. La cortesía verbal en inglés y en español- Actos de habla y pragmática intercultural / Díaz Pérez F.J. – Jaén: Universidad de Jaén, 2003.
5. Austin J.L. How to Do Things with Words / Austin J.L. – Oxford and New York: Oxford University Press, 1962.
6. Searle J.R. Speech acts. An Essay in the Philosophy of Language / Searle J.R. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
7. Coulmas F. Poison to your soul! Thanks and apologies contrastively reviewed / Coulmas F. // Conversational routine. Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech. – La Haya: Mouton, 1981. – С. 68-91.
8. Fuentes Rodríguez C. La gramática de la cortesía en español / Fuentes Rodríguez C. – Madrid: Arco/Libros, 2010.
9. De Urbina J.A. El gran libro del protocolo / De Urbina J.A. – Madrid: Ediciones Planeta Madrid, 2011.